

НАСТАВНО- НАУЧНОМ ВЕЋУ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета у Београду, донетој на XVIII редовној седници, одржаној 11.04.2024., изабрани смо у комисију за оцену и одбрану докторске дисертације

„Стварање туристичког 'места љубави' у Србији: индустрија среће у постсоцијалистичкој неолиберализацији“,

коју је поднео кандидат **Богдан Вукомановић**, докторант на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду. На основу прегледа пратеће документације и анализе ове докторске дисертације подносимо Већу следећи

Реферат о завршеној докторској дисертацији

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Богдан Вукомановић је рођен у Краљеву, а одрастао је и живи у селу Отроци крај Врњачке Бање. Основну школу завршио је у родном селу и суседном селу Грацац, средњу Угоститељско-туристичку школу у Врњачкој Бањи, а основне академске студије је завршио 2017. године на Филозофском факултету у Београду, на Одељењу за етнологију и антропологију, одбранивши дипломски рад на тему „Антрополошки поглед на искуство депресије младих у Београду“, са највишом оценом. Мастер рад на тему „Култура самопомоћи у Србији у време постсоцијалистичке неолиберализације“ успешно је одбранио 2018. године, на истом Одељењу. Оба завршна рада су рађена под менсторством доц. др Зорице Ивановић. Докторске студије је уписао 2018. и положио је све испите са највишим просеком, 10.

Двоструки је добитник стипендије „Доситеја“ Фонда за младе таленте, за школске године 2016/2017 и 2017/2018. Радно искуство је претежно стицао у установама културе у Београду и Врњачкој Бањи. Као водич у Замку културе у Врњачкој Бањи радио је од 2020. до 2024. године, што му је омогућило добро познавање будућег терена и лакши приступ саговорницима током докторског

истраживања. Током студија је радио и као волонтер у Музеју Јована Цвијића (октобар 2018. – октобар 2019.) и у *Refugee Aid: Miksalište* (новембар 2016.). Коаутор је две изложбе остварене у сарадњи са археолошкињом Маријом Аћимовић из Завичајног музеја у Врњачкој Бањи: "Историја спирања и(ли) спирање историје(?)" (2020) и "Било једном једно детињство..." (2023), и аутор изложбе "М(а)уз(ол)еј грачачке прошлости".

Кандидат је током докторских студија објављивао резултате прелиминарних истраживања о карактеристикама неолиберализације друштва, као и резултате који чине делове ове докторске дисертације. У овом периоду кандидат је објавио три рецензирана рада у домаћим часописима од националног и међународног значаја:

1. „Читајући неолиберализам: терапијски и спиритуални елементи литературе за самопомоћ у постсоцијалистичкој Србији“, *Гласник етнографског Музеја*, 82, 2018, стр. 33-52.
2. "'Пољуби ме' у романтичној утопији: културна конструкција Врњачке Бање као места љубави на примеру локалног фестивала", *Гласник етнографског Музеја* 83, 2019, стр. 33-60.
3. "Конструкција неолибералног селфа у београдској психотерапијској пракси", *Етноантрополошки проблеми*, 15 (2), 2020, стр. 551-577

Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду, након добијања сагласности Универзитета (редовна седница Већа научних области друштвено- хуманистичких наука 24.11.2020.), на својој XVII редовној седници, одржаној 25.12.2020, године, одобрило је Богдану Вукомановићу израду докторске дисертације под називом „Стварање туристичког 'места љубави' у Србији: индустрија среће у постсоцијалистичкој неолиберализацији“.

Завршена докторска дисертација „Стварање туристичког 'места љубави' у Србији: индустрија среће у постсоцијалистичкој неолиберализацији“ има 317 страна (137,656 словних знакова), укључујући пратеће техничке елементе (насловна страна на српском и енглеском, подаци о комисији и ментору, речи захвалности, сажетак на српском и енглеском, садржај, биографија, изјава о ауторству, изјава о истоветности штампане и

електронске верзије докторског рада и изјава о коришћењу). Основни текст дисертације са пописом литературе и извора заузима 309 страна. Текст дисертације је организован у шест делова (укључујући Увод и Закључак).

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет проучавања докторске дисертације је употреба концепата романтичне љубави, среће и задовољства у процесу (ре)дефинисања локалног идентитета Врњачке Бање током постсоцијалистичке трансформације и неолиберализације у периоду такозване друге транзиције (након 2000. године) у Србији. У истраживању су праћена неолиберална преобликовања – неолиберализација – економије, друштва и културе и материјална и симболичка производња Врњачке Бање као дела неолибералне „индустрије среће“. У центру истраживачког интересовања кандидата је развој Врњачке Бање у постсоцијалистичком периоду, посебно од средине прве деценије 21. века, од када Бања пролази кроз значајне промене. Оне обухватају не само велике инвестиције у старе капацитете, већ и изградњу нових хотела и смештајних капацитета, са циљем да се привуче што више туриста. Као историјски познато лечилиште, чије је главно означено било здравље, Врњачка Бања сада, под утицајем неолибералних економских и културних политика, убрзано мења свој идентитет (и ка њему усмерене друштвене и културне праксе) у озрачју нове „индустрије среће“, (пре)обликујући се, све интензивније, у „место љубави“ и „место забаве“, уместо некадашњег „места здравља“. У овој значењској и материјалној трансформацији важно место заузима концепт романтичне љубави, који се истовремено користи као концептуална алатка у обликовању новог идентитета и у процесима управљања новим идентитетом, али је такође и предмет преобликовања, кроз рад истих социо-културних процеса у чије деловање је инвестиран. Кандидат истражује на који начин концепт романтичне љубави делује као идеја, ресурс и алатка у новом профилисању манифестационог туризма и стварању нове слике о Врњачкој Бањи, произведеној унутар неолибералне „индустрије среће“, на примеру три манифестације: „Пољуби ме“ - такмичење у најдужем пољупцу на Мосту љубави, Врњачки карневал и Lovefest. У наредном кораку, усмеравајући пажњу на „наличје врњачке индустрије среће“, кандидат испитује да ли је срећа као културни производ

подједнако распоређена међу свим друштвеним актерима те индустрије, укључујући и становнике Врњачке Бање и околине, који не морају бити њени „активни конзументи“ попут туриста којима је она првенствено намењена, већ (тек) реципијенти њених одјека и индиректних, не увек пријатних, утицаја, у чему анализу смешта у оквиру антропологије државе.

3. Теоријски оквир и истраживачка питања:

Ослањајући се на поставке студија управљања (governmentality studies), и комбинујући их са теоријским концептима „индустрије среће“, „емоционалности управљања“, „афективне економије“ (Hochschild 1979; Ahmed 2004a; Ahmed 2004b; Ahmed 2010; Campbell 2010) и „емотивног капитализма“ (Illouz 2007), кандидат полази од претпоставке да унутар пројекта неолиберализације друштва „срећа представља начин (емотивног) управљања популацијом“, а да у оквиру успостављања и деловања нове „индустрије среће“ концепт романтичне љубави има важну улогу. Прихватајући идеју Еве Илуз о томе да концепт романтичне љубави поседује димензију утопијског, да се схвата као неопходна етичка инстанца, способна да ублажи евидентне дезинтегративне процесе повезане са деловањем капитализма, кандидат показује на који начин капитализам кооптира таква схватања романтичне љубави, и уграђује их у своје нове комерцијалне инкарнације и подухвате. Зато је, каже Вукомановић, настављајући се на друге ауторке и ауторе (Bloom, Illouz), љубав један од честих пратилаца неолиберализације, као њена „боља половина“, оно што може допринети ублажавању негативних последица неолибералног капитализма и његовом „моралном усавршавању“. Ове теоријске претпоставке он повезује са социо-економском променом кроз коју пролази Врњачка Бања, настојећи да осветли и објасни улогу афективне економије у конструкцији новог идентитета овог туристичког места. Као циљ истраживања поставља осветљавање и разумевање начина на који су процеси постсоцијалистичке неолиберализације у Врњачку Бању донели са собом једну историјску и локализовану форму индустрије среће и романтичну љубав као њеног пратиоца, мењајући, успут, ово место кроз делимичан раскид са његовом претходном симболичком традицијом.

На основу тако постављеног теоријског оквира, и истраживачког циља, кандидат је истраживањем обухватио одговор на три главна истраживачка питања:

1. На који начин се, кроз рад локалних институција на обликовању туристичких манифестација, и кроз културне праксе различитих актера (локална власт, туристичка организација, запослени у сектору туризма, приватни сектор, посетиоци бање...) развија „индустрија среће“ унутар које се Врњачка Бања конструише као „место љубави“?

2. На који начин се концепт романтичне љубави користи у генерисању осећања среће у туристичким манифестацијама, фестивалима и дешавањима у Врњачкој Бањи, и како концепт романтичне љубави коегзистира са претходно постојећим представама о Врњачкој Бањи као лечилишту и месту добре забаве?

3. Како је (романтична) љубав репрезентована у локалној заједници, која јој значења, вредности, врлине и моћи приписују различити актери који су укључени у процес комерцијализације овог концепта, те да ли постоје неке алтернативне представе о љубави, које се супротстављају доминантним репрезентацијама?

4. Кратак опис садржаја дисертације

Садржај рада је подељен на шест делова, са пописом литературе и без пратећих техничких елемената. Текст дисертације садржи шест поглавља. Прво поглавље је уводно поглавље. У овом поглављу су образложени предмет и циљеви истраживања, мотиви за избор истраживачке теме, као и разлози због којих Врњачка Бања представља узорно место за истраживање неолибералних политика социо-економске трансформације на делу.

У поглављу „Љубав, срећа и друге илузије - теоријско-методолошки оквир“ представљена су досадашња истраживања неолиберализма у антропологији, и аргументовани су разлози због којих се кандидат одлучио за концепт неолиберализације као носећи дескриптивни и аналитички концепт у сопственом истраживању. Овде су такође размотрена питања из оквира антропологије места и простора, постсоцијалистичког неолиберализма/неолиберализације, неолибералне индустрије среће и емотивне економије, а представљена је и романтична љубав као културни концепт, сагледана као историјска категорија и културни конструкт. Део овог поглавља је и упознавање са методима истраживања, са представљањем околности особене теренске ситуације и са њом повезаних питања/проблема у вези са позиционирањем истраживача. Нарочита пажња је посвећена разматрању етичких питања повезаних са начином истраживања, заштитом приватности саговорника, као и

поштовању поверљивости, што је посебно вредан део методолошке елаборације коју је кандидат веома отворено, искрено и рефлексивно поделио са читаоцима.

У трећем поглављу, „Корени хедонизма – ближа и даља историја Врњачке Бање“, представљени су историја и географија Врњачке Бање, утицај културно историјског наслеђа на врњачку „индустрију среће“, а затим је приказана ближа историја места и његова трансформација у постсоцијализму кроз три временска периода: 1990-2000, које кандидат означава као доба „распада социјализма“; 2000-2012, „транзиција и евроинтеграције“, и 2012-2022, „неолиберални заокрет“.

Четврто поглавље, „Срећно мало место – врњачка индустрија среће“, је кључно аналитичко поглавље, посвећено трима манифестацијама кроз које се објектификује, перформира и комодификује концепт романтичне љубави унутар неолибералне индустрије среће у Врњачкој Бањи. Прва од тих манифестација, која је започела процес симболичког рекодирања и понудила нови кључ за интерпретацију културног идентитета Бање, је „Пољуби ме“, коју Вукомановић смешта на почетак пројекта изумљавања нових локалних традиција, и указује на начине њиховог конструисања, те на улогу коју су у томе имале институције културе и агилни појединци. И друге две манифестације, Врњачки карневал и музички фестивал Lovefest, представљене су кроз историјат настајања и каснију улогу коју су добиле, и задржале до данас, у омогућавању искуства специфичне, лиминалне темпоралности, и са њом повезаних осећања ослобађања, еуфорије, својеврсног „лудила“ и „контролисаног хаоса“, који кандидат повезује са ефектима ритуала, добро познатим у антрополошким истраживањима и документованим у литератури. Сва ова емотивна стања, индивидуална и колективно дељена, повезана су са различитим представама о љубави, и њеним многобројним испољењима и доживљавањима.

У петом поглављу, „Наличје индустрије среће – срећа и неолиберализам у локалној самоуправи“, кандидат је представио перспективу самих становника Врњачке Бање, оних који сведоче сложеној промени и преобликовању идентитета места, као и оних који су на разне начине активно укључени у ове процесе и њихове импликације (локални функционери, запослени у туристичкој организацији, људи који раде у туризму или од њега). Заинтересован да сазна да ли је рад у „индустрији среће“ и живот у једном таквом окружењу и саме Врњчане учинио срећнима, Вукомановић у овом поглављу трага за одговором на ово, и слична питања: да ли је њихов рад на срећи других (и гостију и посетилаца) у новоствореним луксузним хотелима био истовремено и рад на њиховој сопственој срећи, као и како је развој индустрије среће повезан са

начинима на који се неолиберална држава „попримила“ и преобликовала у овом конкретном месту. Он то чини кроз пропитивање онога што за мештане представља највећу важност, што је њихов „срећни објекат“ (Ahmed 2010a), указујући нам да је за Врњчане то породица, и да су због посвећености одржању свог „срећног објекта“, и као идеала, и као животне праксе, кадри да прогутају, истрпе и рационализују много несрећних ситуација, односа и околности у којима су се, вољно или невољно, нашли. У овом поглављу Вукомановић такође износи на површину различита мишљења у вези са концептом „развоја који нема алтернативу“, нарочито нам указујући на подозрење са којим локално становништво сагледава не само еколошке претње природним ресурсима Бање, већ и примедбе на њену „моралну и естетску деградацију“, кроз стално позивање на њен некадашњи висок културни и социјални профил (и културно префињену и богату клијентелу).

Шесто поглавље чини закључак, у коме кандидат сумира налазе истраживања о промени фокуса туристичке политике са лечења и рехабилитације ка забави, љубави, уживању и проводу, у контексту глобалних процеса експанзије неолибералне економије и њене имплементације у локалном контексту, указујући још једном на сложenu испреплетаност економских и културних процеса који се међусобно подржавају и конституишу. Оно што кандидат у завршном поглављу проблематизује, након што евидентира постојање јасне противуречности између представа о Бањи као „месту среће“ и њене много мање срећне стварности, јесте управо тај парадокс, који, како каже, „Врњачка Бања и њени становници живе тако да су се наизглед на њега навикли“. Као одговор-разрешење овог парадокса нуди појам симулације (и праксе симулирања), којом се и на личном и на колективном нивоу олакшава легитимизација одређеног друштвеног, економског поретка, кроз прихватање „обећања среће“ које он нуди. Профилишући се као туристичко место, Врњачка Бања као и друга слична места, како закључује Вукомановић, живи не само од обећања среће које нуди својим туристима, већ и од способности да ту симулацију среће прикаже у њеном најбољем светлу, „да заташка све оно што се испод те симулације крије и да одржи привид да је симулација, у ствари, одраз стварности“.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације:

Резултати истраживања спроведеног за потребе докторске дисертације и његови закључци показују следеће:

Историјски развој Врњачке Бање, као популарног одмаралишта и туристичке дестинације, показао је начине њене трансформације у складу са новим економским, културним, симболичким и друштвеним тенденцијама на почетку 21. века, које су довеле до тога да Бања од места некада познатог по здравственом туризму, и у његовом елитном и у социјалном виду, постане место забаве и љубави, у склопу неолибералне индустрије среће.

Показало се да је период распада СФРЈ почетком 1990-их био предворје идеолошке, економске и друштвене промене која је укључивала приватизацију друштвене својине, и политике усмерене ка привлачењу приватних инвестиција. Након ратних 1990-их, поново су покренута промишљања дотадашње туристичке политике, те су власти након 2000. године одлучиле да правац развоја усмере ка комерцијално-тржишном уместо ка здравствено-социјалном бањском туризму. Од средине 2000-тих Врњачка Бања постаје регионално позната по забавним манифестацијама, које се организују око концепта љубави, како у његовој романтичној, тако и у екстатичној варијанти. Туристичка организација овог места је започела промоцију Моста љубави као туристичке атракције, на шта су се надовезали манифестација „Пољуби ме“, а затим и Врњачки карневал и *Lovefest*. Ове манифестације су замишљене као прилагођавање новим економским оквирима и захтевима, и, иако су резултат и приватне иницијативе и јавно-приватних партнерстава, на крају уживају издашну финансијску помоћ општине, јер изражавају њену посвећеност развоју тржишне економије.

Однос локалног становништва према анализираним манифестацијама може послужити и као сочиво кроз које се може разумети и њихов однос према шире схваћеној економској и друштвеној трансформацији, који се често изражава у перцепцији тог кретања као декадентног. Манифестацијама се замера неаутентичност, комерцијализација, и губљење идентитета, што се повезује са моралном, културном и еколошком декаденцијом. Фокус на туристичке атракције је замаглио горућа питања неконтролисане експлоатације природних ресурса – минералних извора и зелених површина, на којима почива основа економије Врњачке Бање, што доводи у питање будућност Бање као туристичког места. Како кандидат истиче, отпори оваквој путањи развоја су малобројни, али ипак не изостају. Разлог због чега нема отпора ширих размера

је, како он сматра, појава једне посебне врсте неолиберализма у свету, па и у Врњачкој Бањи, којем је ауторитарност једна од дефинишућих карактеристика, и који има за последицу нарастајућу деполитизацију и социјалну и политичку апатију грађанства. Ово се манифестује парадоксалном ситуацијом у којој су многи учесници у истраживању сведочили да их брига о очувању онога што је за њих највредније – породице као њиховог „срећног објекта“ – принуђује да, у прекарним условима, раде против сопствених интереса. На тај начин, закључује кандидат, „оно што се сматра највећом вредношћу, врлином, али и друштвеном обавезом – речју, срећом, представља узрок несреће“.

Истраживање о неолибералној трансформацији Врњачке Бање као места, и њено ребрендирање као места забаве и љубави у склопу „индустрије среће“ је пионирског карактера, јер, упркос томе што у домаћој етнологији и антропологији постоји доста истраживања и литературе посвећене транзицији, постсоцијалистичкој трансформацији, неолиберализацији, ово је прва целовита студија која овој врсти социо-политичко-економске промене приступа на систематичан начин уз коришћење метода етнографског теренског истраживања у једној локалној заједници. Кроз вишегодишњи теренски рад, кандидат је био у прилици да кроз методе посматрања са учествовањем, формалне и неформалне интервјуе, и кроз продужени боравак на терену прикупи највећи део података. Његова упућеност у локалне прилике, могућност да искористи своју постојећу мрежу познанстава, позиција стажисте у локалном музеју, као и унутрашње, локално знање, будући да је рођен и одрастао у околини Врњачке Бање а да је сада тамо и трајно настањен, ствара одличну (повлашћену) епистемолошку позицију; овоме је, током истраживања, додао и неочекиване увиде проистекле из позиције запосленог у јавном сектору, у специфичном социо-политичком контексту, што је изнедрило драгоцену „осетљиву етнографију“ неких пракси у сивој зони легитимности и легалитета.

6. Закључак:

На основу увида у докторску дисертацију и ставки наведених у овом реферату, закључујемо да је дисертација кандидата Богдана Вукомановића под називом

„Стварање туристичког 'места љубави' у Србији: индустрија среће у постсоцијалистичкој неолиберализацији“ написана у складу са одобреном пријавом, да је оригинално и самостално научно дело које остварује доприносе у пољу културне антропологије. Садржај дисертације, њена теоријска и етнографска утемељеност, као и оригиналност научне аргументације, указују на то да кандидат поседује потребне теоријско-методолошке алате за научни рад и самостално научно истраживање. Констатујемо да су се стекли услови за јавну одбрану дисертације. Предлажемо Наставно-научном већу Филозофског факултета у Београду да усвоји позитивно мишљење комисије и донесе одлуку којом се кандидату Богдану Вукомановићу одобрава усмена одбрана дисертације.

У Београду, 21.5. 2024.

Комисија:

др Илдико Ердеи, редовна професорка
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Слободан Наумовић, ванредни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Гордана Горуновић, ванредна професорка
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Ана Банић Грубишић, ванредна професорка
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Марина Симић, редовна професорка
Универзитет у Београду, Факултет политичких наука